

IDENTIFIKOVAŤ NESPOLAHLIVOSŤ EMÓCIÍ

Peter Zajac

Kniha Antonia R. Damasia Descartesův omyl. Emoce, rozum a lidský mozek bola pre mňa iniciačným zážitkom. V angličtine vyšla prvý raz v roku 1994, ale čítal som ju až v českom preklade z roku 2000. Ďalšie Damasiove knihy Cítim, čiže som (*Ich fühle, also bin ich*, 2002) a Spinozov efekt (*Der Spinoza-Effekt*, 2004) som potom čítal v nemčine. Okamžite som pochopil, že jeho výskum a imaginácia otvára v literárnej vede cestu k výskumu emócií, ktorá bola dovtedy zahataná. Emócie pritom tvoria obrovské pole ľudskej existencie. Otvárajú cestu k nevedomiu, vnímaniu, mysleniu, mysli.

Moderná literárna veda sa pokúšala od začiatku dotknúť emócií, preniknúť k nim, vniknúť do nich. Narážala však na dva problémy. Emócie, spojené s prežívaním, zážitkami, skúsenosťami, sa skúmali ako dojmy. Dojmy sú však difúzne, nejasné, nezreteľné, rozplývavé, rozmazané, neurčité, hmlisté, ako znejú synonymá tohto pojmu. Neskorého Clauda Léviho Straussa, najstriktnejšieho štrukturalistu medzi štrukturalistami to viedlo v roku 1983 ku konštatovaniu, že emócie nemožno vedecky skúmať, lebo sú nespoľahlivé. Emócie zatratil.

S problémom emócií však mala problémy aj semiotická teória literárnej komunikácie. Teória štýlu Františka Mika vychádzala z Karla Bühlera, ktorý bol psychológ a jazykovedec. Jeho funkčnú semioticko-komunikačnú teóriu jazyka rozvíjal v oblasti poetiky a estetiky súbežne s Janom Mukařovským a Romanom Jakobsonom aj František Miko. Jeho teória štýlu vychádzala z opozícií zážitkovosť/pojmivosť a ikonickosť/operatívnosť. Emócie sa spájali so zážitkovosťou, lenže v psychológii bol tento pojem proteovsky neuchopiteľný a estetické teórie, vychádzajúce na konci devätnásteho a na začiatku dvadsiateho storočia z pojmov zážitok, zážitkovosť boli ako „nevedecké“ zavrhnuté. Na tom sa zastavil aj výskum Františka Mika.

Až neurobiologický výskum, a predovšetkým Damasiova hypotéza somatických markerov (telesných ukazovateľov) znamenala prielom k spoľahlivejšiemu výskumu emócií. Ony totiž umožňujú rozlíšiť pocity základných univerzálnych emócií, pocity jemnejších foriem univerzálnych emócií a pocity na pozadí. Zároveň umožňujú vytvárať jemnejšie škály trvalých

afektov, ktorým sa niekedy hovorí naladenia, alebo atmosféry, podľa toho, či sa viažu väčšmi na subjekty, pohybujúce sa v prostredí alebo na prostredia, v ktorých sa pohybujú.

Ak hovoríme o univerzálnych emóciách, máme na mysli škálu od nadšenia, šťastia, smútku po úzkosť, strach, sklamanie. Jemnejšie škálovanie vyznačuje eufóriu a extázu ako variácie šťastia, melanchóliu a zahĺbenosť ako variácie smútku a paniku a plachosť ako variácie strachu. Tieto emócie tvoria základnú škálu, ktorú možno ďalej veľmi jemne rozlišovať, ako sa to deje v rozličných oblastiach a médiách, v jazykoch písma, obrazu, zvuku.

Pre literárnu vedu je však podstatná prvá Damasiova hypotéza o univerzálnych emóciách, lebo ich veľmi dobre poznáme cez základné tematické naladenia v textoch, patetické, idylické, melancholické, tragické. Práve ony sú ako *emócie na pozadí* výrazom a vyjadrením trvalejších emocionálnych ľudských stavov. A to sa už pohybujeme v jadre umenia, lebo práve v ňom máme do činenia so širokými, rozľahlými škálami, a zároveň veľmi jemnými rozlíšeniami entuziastickosti pátosu, úmernosti idylickosti, smútku melanchólie, tragickosti depresie.

Poznáme však aj telesné ukazovatele a jemné škálovanie emocionálneho vnímania zmyslami: zrakom, sluchom, hmatom, čuchom a chuťou, ale aj rovnovážnosťou, kinezéziou, polohou tela, teplotou, bolesťou, hladom a smädом. Ak však chcem hovoriť dôsledne o somatických markeroch, lepšie by bolo nehovoriť, že pri telesných príznakoch vidíme zrakom, počujeme sluchom, dotýkame sa hmatom, ale že zrak vidí, sluch počuje, hmat sa dotýka.

Medzitým sa však svet vrhol na nespoľahlivé emócie, narába s nimi ako čarodejníkov učeň, oddelil ich od racionality a povýšil nad rozum. Možno, že práve preto sa však súčasne rozvinul aj nový vedecký výskum emócií, ktorý otvára možnosť spoľahlivo identifikovať ich nespoľahlivosť, prichytiť ich takrečeno pri číne, poukázať na to, ako, kde, s akým zámerom a akým spôsobom vznikajú emocionálne ilúzie, klamy, manipulácie, obnažiť ich, ukázať ich povahu, funkciu a pôsobenie.

V súčasnosti sa obrovskou rýchlosťou otvárajú stále nové polia výskumu emócií. Rozširujú, prehĺbujú a korigujú pôvodné hypotézy Antonia Damasia. Poskytujú nedorozumenia možnosti. V tom spočíva jeho zakladateľská rola, ktorú si ešte stále celkom nevedomujeme.

Antonio R. Damasio

DRUHY POCITŮ

Na začátku této kapitoly jsem uvedl, že existuje mnoho druhů pocitů. První druh se zakládá na emocích, z nichž nejuniverzálnější jsou štěstí, smutek, úzkost, strach a zklamání a jež korespondují s profily odpovědí tělesných stavů, které jsou předem značně organizovány v jamesovském smyslu. Když se tělesný stav upraví do profilu některé z těchto emocí, *cítíme* štěstí, smutek, úzkost, strach, zklamání. Při pocitech spojených s emocemi se naše pozornost přesunuje do značné míry na tělesné signály a do okruhu naší pozornosti se dostávají části krajiny těla.

Další druh pocitů je založen na emocích, jež jsou jemnými variacemi oněch pěti výše zmíněných: euforie a extáze jsou variacemi štěstí, melancholie a zahloubanost variacemi smutku, panika a plachost variacemi strachu. Tento druhý druh pocitů je laděn zkušeností. Jemnější odstíny poznávacích stavů se pojí s jemnějšími variacemi emočních tělesných stavů. Toto propojení složitého kognitivního obsahu s variacemi předem organizovaného profilu tělesných stavů nám umožňuje prožívat odstíny výčitek svědomí, studu, škodolibosti, pocit zadostučinění apod.

POCITY NA POZADÍ

Navrhuji další variantu pocitů, o nichž se domnívám, že ostatní v evoluci předběhly. Nazývám je *pocity na pozadí*, protože působí spíše na „pozadí“ tělesných stavů než v emočních stavech. Není to Verdi velkých emocí ani Stravinskij intelektuálních emocí, spíše minimalista tónu a rytmu, prožitku vlastního života, smyslu bytí. Doufám, že tato představa pomůže při analýze fyziologie pocitů, jež bude následovat.

Pocity na pozadí nejsou ani příliš pozitivní, ani příliš negativní, protože mají omezenější rozsah než emoční pocity popsané dříve, třebaže mohou být vnímány jako převážně příjemné nebo nepříjemné. Je pravděpodobné, že právě tyto pocity, spíše než pocity emoční, prožíváme v životě nejčastěji. Pocit na pozadí si uvědomujeme sice jen mírně, avšak natolik dostatečně, že jsme ihned schopni podat zprávu o jeho kvalitě. Pocity na pozadí nejsou to, co cítíme, když jsme celí radostí, či štěstím bez sebe nebo když truchlíme nad ztracenou láskou; na obě tyto události reaguje naše tělo emočně. Pocity na pozadí odpovídají spíše stavu těla převažujícímu mezi emocemi. Když prožíváme štěstí, úzkost nebo jinou emoci, pocity na pozadí se emočním cítěním potlačí. Pocit na pozadí je obrazem krajiny našeho těla, když s ním neotřásají emoce. Koncepce „nálady“, která je tudíž založena na pocitech na pozadí, to přesně nevystihuje. Setrvávají-li na pozadí celé hodiny a dny pocity stejného typu a nemění se tiše spolu s tím, jak obsahy myšlení ubývají a přibývají, pak soubor pocitů na pozadí pravděpodobně přispívá k náladě, buď dobré, či špatné, nebo indiferentní.

Antonio R. Damasio: Druhy pocitů. In: Descartesův omyl. Emoce, rozum a lidský mozek. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 135 - 136.